

HEGEDÜS GYULA

Magyarország és az Egyesült Királyság tudományos és kulturális kapcsolatai, 1945–1956

1. Bevezetés

A tanulmány a magyar–brit tudományos és kulturális kapcsolatokat vizsgálja a második világháború és az 1956-os forradalom közötti időszakban. A háborút követő években a kisgazdapárti politikusok és a polgári értelmiség a nyugati országokkal újrainduló kulturális kapcsolatokat is megpróbálták felhasználni a fokozódó szovjet nyomás ellensúlyozására. Az Egyesült Királyság is igyekezett a tudományos és kulturális kapcsolatok segítségével megtartani valamennyi befolyást a térségben. Ennek fontos eszköze volt a British Council, amelynek jelentős szerepe volt nagy-britanniai ösztöndíjak meghirdetésében, valamint zenei előadások, filmvetítések, kiállítások, ismeretterjesztő előadások stb. szervezésében. 1947-ben a két kormány elkezdett kidolgozni egy kétoldalú kulturális egyezményt is, de ennek aláírására már nem került sor. A hidegháború kibontakozása a magyar–brit politikai kapcsolatokra nézve is súlyos következményekkel járt: 1949 végén megszakadtak a pénzügyi és kereskedelmi tárgyalások, államosították a magyarországi brit tulajdont. 1950-ben, a brit–magyar viszony mélypontján a budapesti British Council és a londoni Magyar Kulturális Központ is beszüntette működését. A kapcsolatok helyreállítására csak 1953-ban, Sztálin halálát követően indultak kísérletek, de a tudomány és a kultúra területén nagyon lassan indult el az együttműködés. A tanulmány végén a Magyarországon megjelent angol vonatkozású könyvek számának változásával illusztrálom a két ország kulturális kapcsolatainak dinamikáját a vizsgált időszakban.

2. Előzmények

Magyarországon a két világháború közötti időszakban az angol nyelvű irodalom és a brit kultúra nem volt teljesen ismeretlen a művelt közvélemény számára, de a német nyelv és kultúra elsöprő fölénye vitathatatlan volt. Az angol nyelvet viszonylag kevesen beszélték, kevesebben, mint a franciát vagy az olaszt. Bár angol nyelvű mozifilmekből nem volt hiány, azok jórészt Amerikából és nem Nagy-Britanniából érkeztek. Az angol irodalom klasszikusai természetesen évtizedek óta olvashatók voltak magyar fordításban, nemcsak Shakespeare, de olyan kortárs írók művei is, mint G. K. Chesterton, Aldous Huxley, Somerset Maugham vagy Robert Graves. Nagy-Britannia mégis egy távoli, már-már egzotikus ország volt sok magyar szemében, bár csodálták kiterjedt gyarmatbirodalmát, erős flottáját és gazdasági hatalmát. Politikai okok is szerepet játszottak abban, hogy a magyar közvélemény nagy része távolságtartással viszonyult Nagy-Britanniához: Trianon után nem volt könnyű érzelmileg azonosulni az antant egyik meghatározó tagjával, hiszen a brit kormány és a politikai elit – az irredenta propagandát támogató Lord Rothermere kivételével – nem támogatta a

magyar revíziós elképzeléseket. Mindezen politikai, kulturális és nyelvi akadályok ellenére a két világháború közötti időszakban Magyarország és Nagy-Britannia hivatalos kapcsolatai a kultúra és a tudomány terén a körülményekhez képest biztatóan alakultak. A magyarországi egyetemek kapcsolatban álltak brit egyetemekkel, továbbá Oxfordban, Cambridge-ben, Londonban és más egyetemi városokban is tanultak magyar állampolgárok. Igen fontos fejlemény volt a kétoldalú kulturális kapcsolatok szempontjából, hogy néhány évvel a háború előtt, 1937-ben magyar lektorátus alakult a Londoni Egyetemen Szenczi Miklós vezetésével.

A második világháború idején Magyarország és az Egyesült Királyság¹ ellenséges oldalon álltak. 1941 áprilisában London megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Budapestről, a brit követnek el kellett hagynia a Werbőczy (ma: Táncsics Mihály) utcai épületet, és a londoni magyar követ, Barcza György is kénytelen volt kiköltözni az Eaton Place-i magyar követségről. A két ország 1941 decemberétől hivatalosan is hadban állt egymással, így az addig sem túl szoros tudományos és kulturális kapcsolatok hosszú évekre megszakadtak.

3. A magyar–brit kapcsolatok újraindulása, 1945–1948

Magyarország Ideiglenes Kormánya 1945. január 20-án aláírta a fegyverszüneti megállapodást a Szovjetunióval. A dokumentum értelmében az ország a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEK) irányítása alá került, amelyben a Szovjetunió mellett az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság képviselői is részt vettek. A brit kormány a SZEK katonai missziója mellé egy politikai missziót is küldött Alvary Frederick Gascoigne vezetésével. A követségi szintű diplomáciai kapcsolatok újrafelvételéig a magyar kormány e misszió keresztül tudott kommunikálni Londenal (Figder, 2004).

1945 nyarától újra megnyílt a British Council budapesti irodája, élére Robert McNab került. Kezdetben nem volt egyértelműen elhatárolva a politikai misszió működő ún. Information Officer és a British Council hatásköre. Hosszas egyeztetések után 1946 februárjára sikerült erről is megegyezni, ettől fogva a British Council képviselőjét is meghívták a politikai misszió heti értekezletére (Helm, 1946). Egyesítették a misszió és a British Council könyvtárát is – ebből a néhány száz kötetes gyűjteményből fejlődött ki az a rendkívül népszerű könyvtár, amely 14 évnyi (1950–63) megszakítással ugyan, de egészen 2007-ig szolgálta a brit kultúra iránt érdeklődő magyarokat. (2007-ben a könyvtár állománya a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárba került.) A British Council ekkoriban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal (VKM) is jó viszonyt ápolt. Anthony White, a British Council londoni központjának vezetője 1946 januárjában levelet írt Keresztury Dezső miniszternek, amelyben reményét fejezte ki, hogy a minisztérium és a British Council budapesti irodája hatékonyan együttműködik a jövőben az oktatási és kulturális kapcsolatok fejlesztése terén (Gönyei, 1988, p. 308.).

Ebben az időszakban érzékelhető volt a törekvés mind a magyar kormány, mind a lakosság részéről arra, hogy minél jobb viszonyt alakítsanak ki a győztes nagyhatalmakkal, különösen az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával. Az angolszász hatalmakhoz való közeledést az is motiválta, hogy ily módon is próbálják ellensúlyozni az egyre fokozódó szovjet nyomást a magyar politikai, gazdasági és kulturális életben. Részben ennek is tulajdonít-

¹ A tanulmányban az Egyesült Királyság és a Nagy-Britannia elnevezéseket szinonimaként használom, illetve a korszak szóhasználatát követve időnként Angliaként utalok az egész országra.

ható a növekvő érdeklődés az angol nyelv és a brit kultúra iránt. Az oktatás területén ez az érdeklődés találkozott a kormány szándékával, amely az iskolákban igyekezett háttérbe szorítani a német nyelv oktatását. Az 1945/46-os tanévben a mintegy 37 000 ötödik osztályos diák közül 3693-an angolt, 2326-an franciát, 1486-an pedig oroszot tanultak a német nyelv helyett (*Mai magyar művelődéspolitikai, 1946, p. 39.*). Gondot okozott azonban az angol- és orosz tanárok hiánya, amit azzal próbáltak orvosolni, hogy a budapesti középiskolai tanárképző intézet 3 féléves tanfolyamot indított olyanok számára, akik valamilyen szinten beszélték már az angol vagy az orosz nyelvet, de nem rendelkeztek tanári képesítéssel (*Mai magyar művelődéspolitikai, 1946, p. 77.*).

A kapcsolatok helyreállítása terén az első látványos lépések a felsőoktatásban történtek. 1945 júliusában a Pázmány Péter Tudományegyetem Tanácsa úgy döntött, hogy meghív-
nak neves brit tudósokat, illetve Nagy-Britanniában élő magyar származású kutatókat, hogy előadásokat tartsanak az 1946/47-es tanévben. A brit egyetemek és kutatóintézetek igen népszerűek voltak a külföldi ösztöndíjakra jelentkezők körében: 1945-ben az Országos Ösztöndíjtanács által meghirdetett 89 kutatási ösztöndíj közül tíz Nagy-Britanniába szólt. Így tanulhatott angol egyetemeken többek között Berg Pál (angol nyelvpedagógia, irodalom), Lutter Tibor (irodalom), Gergely János (vegyészet), Kovásznai László (biológia) és Moholy Elemér (építészet) (Pálffy és N. Szabó, 1994, pp. 84-86.). A természettudományos kapcsolatok felújításában nagy szerepe volt Szent-Györgyi Albertnek: részben az ő erőfeszítéseinek volt köszönhető, hogy angol könyvtárak és egyetemek orvosi felszereléseket, tudományos folyóiratokat és könyveket adományoztak magyar klinikáknak (Pálffy és N. Szabó, 1994, p. 85.). 1945-46-ban összesen 25 000 tudományos és szépirodalmi könyv érkezett Nagy-Britanniából magyarországi egyetemekre, tudományos intézetekbe, iskolákba, könyvtárakba részben ajándékként, részben rendkívül kedvezményes áron (*Mai magyar művelődéspolitikai, 1946, p. 131.*).

Az irodalmi és művészeti kapcsolatok terén jelentős esemény volt a PEN Club magyarországi csoportjának megalakulása 1946-ban. Brit zenészek is megjelentek a magyarországi színpadokon, 1946 júniusában a Magyar Állami Operaház meghívására egy hónapot töltött Budapesten Stanford Robinson, a BBC zenekarának karmestere. Az Operában a *Traviatát* és a *Carment* vezényelte, az angol kortárs zeneszerzők műveit bemutató szimfonikus koncerten pedig többek között Elgar és Britten művei hangzottak el (*Június 12-én érkezik Budapestre, 1946; Gaál, 1946*). Novemberben Arthur Bliss zeneszerző saját műveit vezényelte Budapesten és Szegeden (J.S., 1946). 1946-ban Stanley Unwin angol író, 1947 nyarán pedig Stephen Spender költő tartott előadásokat a fővárosban, Egerben és Debrecenben (Gönyei, 1988, pp. 340-341). Cserében magyar zenészek is lehetőséget kaptak arra, hogy brit földön színpadra lépjenek, és a BBC is több alkalommal közvetítette magyar előadók felvételeit. A magyar kultúrdiplomáciának is szerepe volt abban, hogy a BBC egyre gyakrabban műsorra tűzte Bartók és Kodály műveit. 1947 júniusában a llangoleni nemzetközi kórusversenyen első díjat nyert a kecskeméti munkáskórus Vásárhelyi Zoltán vezényletével (*Vásárhelyi professzorék nyerték, 1947*).

A kétoldalú kulturális kapcsolatok kérdése miniszteriális szinten is felmerült. Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter már 1946 májusában felvetette Gyöngyösi János külügyminiszternek, hogy „Angliában mihamarabb magyar kulturális intézmények kezdjék meg működésüket, illetőleg, hogy a Londonban már meglévő és az egész háború alatt mű-

ködött egyetemi magyar lektorátus működését újból itthoni támogatás és irányítás mellett folytathassa”. A Szcenci Miklós által vezetett lektorátus működött ugyan, de 1941 óta a magyar állam nem tudott anyagilag hozzájárulni annak fenntartásához, így Szcenci saját fizetését fordította a lektorátus dologi kiadásainak fedezésére. Keresztury azt is javasolta, hogy egy vidéki egyetemre is küldjenek magyar lektort: erre az edinburgh-i egyetemet látta a legalkalmasabbnak, mivel a magyar protestáns egyházak hagyományosan jó kapcsolatokat tartottak fenn a skót protestáns egyházzal (Gönyei, 1988, p. 314.). Később más felsőoktatási intézményekkel is megindultak a tárgyalások magyar lektorátusok, illetve tanszékek létrehozásáról. A cambridge-i és a manchesteri egyetem is nyitottnak mutatkozott ez iránt, az Aberdeeni Egyetemen pedig egy ott tanulmányokat folytató magyar állami ösztöndíjas hallgató 1947-ben meg is kezdte a lektorátus megszervezését (M. Madarász, 2017, p. 43.). Mire azonban ezek a kezdeményezések megvalósulhattak volna, addigra megváltozott a politikai helyzet, s így ezek a lektorátusok nem jöhettek létre.

A *New Hungary* című folyóirat 1946. szeptember 15-i számában Gál István irodalomtörténész a brit-magyar kulturális kapcsolatokról írt cikkében hangsúlyozta az angol nyelv szerepének növekedését a háború utáni időszakban. Ennek kapcsán fontosnak tartotta, hogy angol tanszékeket hozzanak létre legalább a budapesti és a debreceni egyetemen, de lehetőség szerint az ország összes egyetemén. Az egyetemi szintű oktatáshoz szükségesnek tartotta, hogy angol professzorok és nyelvtanárok költözzenek Magyarországra (M. Madarász, 2017, pp. 39-40.).

1946 decemberében Bassola Zoltán, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium államtitkára részletesen kifejtette Robert McNabnak, a British Council magyarországi kirendeltsége vezetőjének egy londoni magyar kulturális intézet felállításának tervét. Az elképzelés szerint az intézetet azzal a céllal hoznák létre, hogy bemutassa a magyar tudományos és kulturális eredményeket, előadásokat szervezzen magyar kutatók számára brit egyetemeken magyar nyelv és irodalom témában, gondoskodjon arról, hogy a magyar irodalom kiemelkedő művei magas színvonalú fordításokban kerülhessenek az angol olvasók kezébe, és képzőművészeti kiállításokat szervezzen. Távlati tervként egy magyar tájékoztató könyvtár felállítását is megemlíttette (Gönyei, 1988, pp. 316-317.).

A háború után újjáalakult londoni magyar követség elsősorban diplomáciai funkciókat látott el, de fontos szerepe volt a magyar kultúra népszerűsítésében is. A követség 1948 márciusában részletes jelentést küldött a Külügyminisztériumba a magyar-angol kulturális kapcsolatokról. A magyar kultúra megismertetésének legjelentősebb eszköze a követség szerint a Londoni Egyetemen működő magyar lektorátus volt. Sajnálattal vették, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 1946/47-es tanév végén hazahívta Szcenci Miklóst Londonból. A lektorátus vezetését ekkor George Frederick Cushing vette át, őt azonban az egyetem vezetősége Budapestre kívánta küldeni, hogy az Eötvös Collegiumban doktori tanulmányokat folytasson (Cushing magyarországi tevékenységéhez ld. M. Madarász, 2018b). Cushing távolléte idejére helyettesítésére Iványi-Grünwald Bélát kérték fel. Ekkor kezdte meg működését a londoni Magyar Intézet is, amelynek vezetőjévé a vallás- és közoktatásügyi miniszter Buday Györgyöt, a neves grafikus-fametszőt nevezte ki. Az 1946/47-es tanévre nyolcan kaptak magyar állami ösztöndíjat angol egyetemekre: Alföldi András ókortörténész, Balás János jogász, Gerevich László régész, Kéry László irodalomtörténész, Kerékgyártó Elemér középiskolai tanár, Solymos Péter hegedűművész, Szandtner György orvos és Szervánszky

Péter zongoraművész. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hat ösztöndíjas helyet kínált fel angol állampolgároknak az 1947/48-as tanévre, elsősorban magyar nyelv és irodalmi, valamint zenei tanulmányok folytatásához (Gönyei, 1988, pp. 329-333.).

1948-ban a londoni magyar követség több programot is szervezett a forradalom és szabadságharc centenáriuma alkalmából. Előadásokkal, kiállításokkal emlékeztek meg 1848-ról. C. A. Macartney professzor, aki a magyar kultúra legfontosabb nagykövete volt a szigetországban, hat részből álló előadást tartott a BBC magyar nyelvű műsorában „Angol–magyar kapcsolatok a szabadságharc idején” címmel, amely később külön kötetben is megjelent. Alan Taylor történész a *Manchester Guardianban* méltatta a forradalmat, március 15-én pedig Ernest Bevin külügyminiszter tartott beszédet a BBC magyar adásában (MNL OL XIX-J-1-k 28. tétel 4. doboz).

Természetesen naivitás lenne azt feltételezni, hogy a brit és a magyar hivatalos szervek csupán azért törekedtek volna a kulturális kapcsolatok fejlesztésére, mert oly mélyen érdeklődtek volna a másik ország kultúrája iránt. 1947/48-ban már kezdett körvonalazódni a kétpólusú világrend, és nyilvánvaló volt, hogy Nagy-Britannia és Magyarország ellentétes – vagy inkább ellenséges – oldalakon áll majd. 1947 januárjában a Foreign Office-ban (a brit külügyminisztériumban) fontos értekezletre került sor: a külügyminisztérium munkatársai, valamint a kelet-európai országokból hazarendelt diplomaták megvitatták a térséggel kapcsolatosan folytatandó jövőbeni politika alapelveit. Az ülés résztvevői végül abban állapodtak meg, hogy továbbra is a nyomásgyakorlás politikáját folytatják, de általában tartózkodnak a hivatalos tiltakozásoktól és jegyzékváltásoktól, s inkább nagyobb hangsúlyt helyeznek a kulturális propagandára és a BBC adásaira (Policy in Eastern Europe, 1947. január 14.). Céljuk az volt, hogy e propaganda segítségével minél szélesebb rétegeket próbáljanak meggyőzni a szabadságjogok, a gazdasági és társadalmi fejlődés, valamint a magasabb életszínvonal fontosságáról, és arról, hogy mindez a nyugati típusú demokráciával érhető el. A propaganda érdekében felhasználhatók a kulturális kapcsolatok (pl. a British Council), személyes kapcsolatok, valamint a nyomtatott sajtó és a BBC (Hungary, é.n.). 1948-ban a brit kormány létrehozta a brit hidegháborús propagandapolitika új, központi szervét, az Információs Kutatási Osztályt (IRD: Information Research Department), amely szervezetileg a Foreign Office-hoz tartozott (M. Madarász, 2019).

A brit kultúra nemzetközi terjesztése intézményi szempontból három pilléren alapult: a BBC-n, annak is elsősorban nemzetközi rádióadásain, a British Council hálózatán, illetve a Foreign Office-ban működő Kulturális Kapcsolatok Főosztályán. A főosztály még a háború alatt, 1943-ban alakult meg, feladata a brit kultúrdiplomácia koordinálása volt. A hidegháború kibontakozásával a kultúrdiplomácia jelentősége is megnőtt, így nem véletlen, hogy a Kulturális Kapcsolatok Főosztálya szorosan együttműködött a brit titkosszolgálatokkal (elsősorban az MI5-val) is. A háború után a Főosztály elsődleges feladata az lett, hogy iránymutatást adjon a British Councilnek a különböző nemzetközi tevékenységekkel kapcsolatban (M. Madarász, 2017, pp. 32-34.).

A British Council igen népszerű volt a budapestiek körében. 1948 áprilisában McNab arról számolt be a londoni központnak, hogy az intézet rendkívül sikeresen működik, rendezvényeiken nagyszámú látogató jelenik meg. Különösen a zenei előadások sikeresek, de a képzőművészeti kiállításait is sokan látogatják. Jelentésében arra is kitért, hogy a budapesti, a debreceni és a pécsi egyetemen is működnek angol lektorok (McNab, 1948). Az év utolsó három hónapjának programját ismertető műsorfüzet szerint minden szerdán angol művészek zenei és irodalmi le-

mezfelvételeit játszották le az érdeklődőknek, csütörtökönként ismeretterjesztő filmeket vetítettek. Havonta egyszer Angliából érkező vendégekkel találkozhattak a British Council látogatói: október végén Elisabeth Bowen író, novemberben C. H. Andrews kutatóorvos, decemberben pedig L. J. Mordell matematikus professzor. A British Council Budapesten dolgozó munkatársai is rendszeresen tartottak előadásokat az angol irodalomról és filmművészetről, az épület nagyszobájában pedig tematikus fotókiállításokat rendeztek („The British Council Programme”, 1948).

A magyar művészek is igyekeztek élni a lehetőségekkel, amelyeket a British Council magyarországi jelenléte nyújtott számukra. Amikor Nádasdy Kálmán *Shakespeare III. Richárd* című drámáját kívánta színpadra állítani a Nemzeti Színházban, a neves rendező a British Council segítségét kérte, hogy Lawrence Olivier-től tanácsot kérhessen a darab rendezéséhez. Zathureczky Ede hegedűművész, a Zeneakadémia igazgatója Benjamin Britten hegedűversenyének előadására készülve szintén a British Councilon keresztül jutott hozzá a zenemű lemezfelvételéhez (Duke, 1947).

4. Magyar–brit kulturális egyezmény tervezete

Keresztury Dezső kultuszminiszter már 1946 októberében felhívta a külügyminiszter figyelmét arra, hogy Nagy-Britannia több európai országgal kulturális egyezmények megkötéséről tárgyal. Keresztury azt javasolta, hogy a magyar kormány is kezdeményezzen tárgyalásokat egy magyar–brit kulturális egyezményről (Gönyei, 1988, p. 315.). Az elkövetkező két év során azonban semmi sem történt az ügyben. 1947. október 30-án Ortutay Gyula, aki korábban Kereszturyt váltotta fel a vallás- és közoktatásügyi tárca élén, ismét átiratban javasolta Molnár Erik külügyminiszternek a tárgyalások megkezdését. A kérdést már többször megvitatta a British Council magyarországi képviselőjével, és úgy látta, elérkezett az idő arra, hogy a londoni magyar követség hivatalosan érdeklődjön a Foreign Office-ban a tárgyalások megindításának lehetőségéről. Decemberben Ortutay arról értesítette Molnár Eriket, hogy Alexander Helm budapesti brit követ is időszerűnek látja a kérdés felvetését a Foreign Office-nál (Gönyei, 1988, pp. 321-322.).

Ekkorra már elkészült Budapesten egy 16 cikkelyből álló egyezménytervezet, amelynek legfontosabb pontjai a következők voltak:

- a felsőoktatási intézményekben lektorátusokat állítanak fel, amelyek az érintett országok nyelvét, irodalmát és kultúráját ismertetik meg az érdeklődő hallgatókkal;
- kulturális intézményeket alapítanak, amelyek a nagyközönség számára teszik lehetővé a másik ország kultúrájának megismerését;
- támogatják a tanárok, felsőoktatási hallgatók, kutatók és művészek cseréjét;
- ösztöndíjakat nyújtanak diákoknak és kutatóknak;
- elősegítik a tudományos társaságok és intézmények együttműködését;
- megvizsgálják a felsőoktatási intézmények közötti átjárás és a diplomák kölcsönös elismerésének lehetőségét;
- nyári tanfolyamokat szerveznek fiatalok és felnőttek számára;
- elősegítik a másik ország kultúrájának megismerését könyvek, sajtótermékek, koncertek, előadások, kiállítások stb. segítségével.

Az egyezmény végrehajtására egy tíztagú állandó vegyes bizottságot terveztek felállítani, amelynek brit tagjait a Foreign Office, magyar tagjait a VKM nevezi ki. A vegyes bizottság évente legalább egyszer teljes ülést tart, amelyen javaslatokat dolgoznak ki az egyezmény konkrét végrehajtására. A tervezett egyezmény hatályát öt évben határozták meg.

Az egyezménytervezet elkészítése után hetekig nem történt továbblépés, pedig Bede István londoni követ is tárgyalta időközben az egyezmény ügyében a Foreign Office kulturális osztályának képviselőivel, akik azt közölték vele, hogy az angol–magyar egyezmény megszövegezésében az angol–csehszlovák egyezményből indulnának ki, és kifejezték hajlandóságukat a tárgyalások megkezdésére. A magyar külügyminisztérium azonban ismét késlekedett a válasszal, és csak Bede határozott sürgetésére engedélyezték számára a tárgyalások előkészítését. Bede jegyzékben kérte Bevin külügyminisztert a tárgyalások megindítására, majd megbeszélést folytatott G. L. MacDermott-tal, a Foreign Office kulturális osztályának vezetőjével és George Tomlinson közoktatási miniszterrel, akik támogatásukról biztosították az egyezmény ügyében. Időközben azonban a londoni követ olyan utasítást kapott Budapestről, hogy az egyezmény előkészítő munkálatait állítsa le, mert „a magyar–angol kulturális megbeszélések zavarnák Magyarország és a szomszéd államok közötti hasonló természetű tárgyalásokat”. Bede megdöbbenéssel fogadta az utasítást, és 1948. január 26-án a Külügyminisztérium kulturális osztályának vezetőjétől próbálta megtudni, mi áll a budapesti döntés hátterében, és kifejtette neki, hogy az éppen megindult tárgyalások megszakítása beláthatatlan következményekkel járna (Gönyei, 1988, pp. 326–328.).

A londoni követ erőfeszítései ellenére a magyar–angol kulturális egyezmény megkötésére nem került sor. A hidegháború kibontakozása, az egyre fagyosabb kelet-nyugati viszony és azzal párhuzamosan a magyar–angol viszony fokozatos elhidegülése a kulturális és tudományos kapcsolatok ígéretesen induló fejlődését is megakasztotta.

5. Kulturális kapcsolatok a hidegháború első éveiben

A brit–magyar államközi viszonyban bekövetkezett változás a British Council tevékenységére is rányomta bélyegét. Helm budapesti brit követ már 1947 áprilisában azt jelentette Londonnak, hogy az utóbbi időben több jel mutat arra, hogy a magyar hivatalos szervek nyomást gyakorolnak a magyar állampolgárokra, hogy ne látogassák a British Council vidéki rendezvényeit (Helm, 1947). Robert McNab júliusban részletes beszámolót küldött Helmnek irodája tevékenységéről és a legfontosabb problémákról. Több olyan esetet felsorol, amikor a rendőrség megfenyegetett tanárokat, tudósokat, helyi programszervezőket, amiért kapcsolatban álltak a British Councillel. Megnőtt azoknak az eseteknek a száma, amikor nem kapnak útlevelet vagy kiutazási engedélyt olyan magyar állampolgárok, akik különböző célokkal (ösztöndíj, előadókörút, gyermektábor, nyelvtanfolyam) Angliába szeretnek volna utazni (McNab, 1947). 1948 novemberében McNab közölte Ortutay Gyula kultuszminiszterrel, hogy a British Council kénytelen beszüntetni az 1948/49-es tanévre ösztöndíjat nyert nyolc magyar állampolgár ösztöndíját, mivel egyikük sem kapott útlevelet a magyar hatóságoktól. Ortutay válaszában egyrészt a magyar útlevelhatóságokra hárította a felelősséget, másrészt pedig azzal magyarázta a kiutazások elmaradását, hogy az „ösztöndíjasok kiválasztásánál egy átszervezés előtt álló, akkor még régi szempontok szerint bíráló Ösztöndíj Tanács működött közre, amely megtéve a maga javaslatait, a ma érvényes tudománypolitikai szempontokat – úgy látszott – mellőzte”

(Gönyi, 1988, pp. 342-343.).

1949 januárjában McNab, aki ekkor már a British Council londoni központjában dolgozott, részletes jelentést írt a budapesti iroda munkájáról. A jelentés megállapította, hogy 1948 augusztusa óta az iroda tevékenysége egyre kevésbé tudja ellátni feladatait: az elmúlt nyolc hónapban egyetlen ösztöndíjas sem utazhatott Nagy-Britanniába Magyarországról; minimálisra csökkentek kapcsolataik a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal; jelentős visszaesést tapasztaltak az angol nyelvoktatás terén (pl. az egyetemeken egyre kevesebb tanfolyamot indíthattak); sőt még a korábban ígéretesen alakuló zenei kapcsolatok is kedvezőtlenül alakultak (McNab, 1949. január 25.).

1949 márciusában David Rhys Ellias, a British Council budapesti kirendeltségének új vezetője hosszú összefoglalót küldött a londoni központba, amelyben az intézmény jelenlegi helyzetét és jövőbeni kilátásait elemezte. Fontosnak tartotta megjegyezni, hogy az elmúlt félév során felgyorsult a magyar kulturális élet átalakítására irányuló folyamat, ami az intézet munkáját is nagymértékben megnehezíti. Ennek ellenére meglátása szerint a „művelt” magyarok egyértelműen és őszintén angolbarátok, és nagy érdeklődést tanúsítanak az angol nyelv és kultúra iránt. A Nagy-Britanniából érkező művészek előadásai mindig telt ház előtt folynak, a követség épületében tartott filmvetítéseken pedig több mint kétszáz főnyi közönség jelenik meg. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter, valamint Boldizsár Iván külügyi államtitkár – még az erősödő nyugatellenes propaganda időszakában is – korrekt módon viszonyultak a British Council tevékenységéhez. Ugyanakkor Rhys Ellias is igen aggasztónak tartja a McNab által is jelzett tendenciát az angol nyelvtanfolyamok visszaszorulásáról. Általában a kormány gyanakvással tekint a British Council működésére, és egyre több hír érkezik arról, hogy az intézet munkatársaival kapcsolatban lévő magyar állampolgárokat zaklatja a rendőrség. Mindezek ellenére Rhys Ellias úgy látja, hogy a közeljövőben nem fenyeget az a veszély, hogy a magyar kormány betiltaná a British Council tevékenységét Magyarországon (Ellias, 1949. március 8.).

Ellias optimizmusa ellenére a magyar kormány már 1949 júniusában megtette első drasztikus lépését a British Council tevékenységének korlátozására. A vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelte, hogy a British Council nem tekinthető külképviseletnek (mint ahogy valójában addig sem volt az), ezért a hazai oktatási intézmények, tudományos szervek csak a Külügyminisztérium alá tartozó Kultúrkapcsolatok Intézetén keresztül léphetnek érintkezésbe a szervezettel, és bármiféle küldeményt (könyvet, filmet, sajtóanyagot) is csak azon keresztül kaphatnak meg a British Counciltől (VKM 1060/4-1949.V.2. sz. [1949. július 13.] és 1060-B/1949.V.1. sz. [1949. október 18.] rendeletek). 1949 nyarán a hatóságok egyre erősebb nyomást fejtettek ki a British Council magyar alkalmazottaira. Volt, akinek férjét elbocsátották az Országos Tervhivaltól, később testvérét és annak feleségét internálták, édesanyja nyugdíját megvonták, egy másik alkalmazottat pedig balatoni nyaralása alatt szervezett be az állambiztonsági szolgálat, és arra kényszerítették, hogy jelentéseket írjon a British Council „titkos tevékenységeiről” (Ellias, 1949. augusztus 16., 1949. szeptember 12.).

Rhys Ellias 1949 októberében már azt jelentette, hogy képtelen kapcsolatba lépni a Kultúrkapcsolatok Intézetével, illetve annak vezetőjével, Mihályfi Ernővel. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az intézmény változatlanul népszerű a magyarok körében, naponta átlagosan kétszázán fordulnak meg az épületben (Ellias, 1949. október 16.). Kénytelenek voltak azonban visszahívni a budapesti egyetem angol tanszékén évek óta dolgozó lektort. Rhys Ellias arról az eseményről

is beszámol – nyilvánvalóan hallomásból –, hogy Szenczi Miklóst „betegszabadságra” küldte az egyetem vezetősége, és az újonnan kinevezett tanszékvezető [Lutter Tibor, aki két évvel korábban ösztöndíjjal tanulhatott Nagy-Britanniában, H. Gy.] határozottan megtiltotta a tanszék oktatóinak és hallgatóinak, hogy a British Councilba járjanak, Rhys Elliast pedig „még elődjénél is veszélyesebb”-nek nevezte (Elliás, 1949. november 8.). A magyar hatóságok a legkülönbözőbb eszközökkel igyekeztek ellehetetleníteni a British Council működését, és az angolok is látták, hogy a budapesti iroda napjai meg vannak számlálva.

1950. március 9-én a magyar kormány jegyzékben közölte a brit követséggel, hogy két diplomátát „persona non grata”-nak nyilvánítanak, egyúttal megvonják a tartózkodási engedélyt a British Council munkatársaitól. Másnap a budapesti brit követség közölte, hogy kormánya a British Council működését beszünteti, de tiltakoztak a magyar fél állításai ellen. Az intézmény munkatársai március 26-án hagyták el az országot. Válaszként a magyar kormány lépéseire április 24-én az angolok követelték egy londoni magyar követségi attasé visszahívását és a londoni Magyar Kulturális Intézet bezárását (Szörényi, 2006, p. 77.; M. Madarász, 2017, p. 51.).

A *Szabad Nép* 1950. március 17-i számában hosszú cikk jelent meg „Lehullott a tudományos álarc a British Councilről” címmel, amelyben az M. G. monogramú szerző részletesen taglalta, hogy a British Council „az imperialisták kémhálózatának” szolgálatában állt, és valójában „semmi köze sem a tudományhoz, sem a kultúrához, sem a művészethez, de köze van [...] a »pszichológiai hadviseléshez«, magyarul: a kémkedéshez” (M. Madarász, 2017, pp. 52-53.). Egyáltalán nem zárhatjuk ki, hogy a British Council egyes alkalmazottai valóban végeztek hírszerző tevékenységet, ami a hidegháború viszonyai között nem lenne meglepő, de erre vonatkozóan még nem kerültek elő írásos bizonyítékok a brit levéltárakból.

6. A kapcsolatok megszakadása és az óvatos újrakezdés, 1950–1956

1949/50 fordulóján a magyar–angol kapcsolatok olyan mértékben romlottak, hogy mindkét országban felmerült a diplomáciai kapcsolatok teljes megszakítása. Egy brit állampolgárságú üzletember, Edgar Sanders letartóztatása, majd hosszú börtönbüntetésre ítélése, valamint a magyarországi brit tulajdon kártalanítás nélküli államosítása következtében egyik napról a másikra megszakadtak a korábban ígéretesen induló kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások. A diplomáciai kontaktusok szinte csak a kölcsönös tiltakozásokra korlátozódtak, a kulturális és tudományos kapcsolatok pedig gyakorlatilag megszűntek. A British Council budapesti irodájának bezárása után az angol kultúra (vagy korabeli hivatalos, magyar interpretációban: az „imperialista propaganda”) közvetítésére az egyetlen megmaradt csatorna a BBC magyar adása volt, amelyet a magyar hatóságok igyekeztek technikailag zavarni.

A londoni magyar követség ebben az időszakban szinte teljes elszigeteltségben működött, alig volt kapcsolata a Foreign Office-szal. Ennek ellenére továbbra is rendszeresen szerveztek kulturális programokat, így például 1952-ben Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára és 1953-ban a Rákóczi-szabadságharc 250. évfordulójára, azonban a kiállítások, előadások és hangversenyek látogatottsága meglehetősen csekély volt (MNL OL XIX-J-1-k 28. tétel 4. doboz). A londoni egyetem magyar lektorátusával nagyon rossz volt a követség viszonya, hiszen – ahogy egy jelentésben megfogalmazták – ott „a szélsőséges, reakciós Iványi-Grünwald és a szintén ellenséges Cushing tartanak előadásokat”. Ezt ellensúlyozandó, a követség is szerve-

zett magyar nyelvtanfolyamokat az érdeklődők számára (Boldizsár, 1950). A londoni magyar képviselet kapcsolatai szinte kizárólag a Brit Kommunista Párt tagjaira, a *Daily Worker* című angol kommunista napilap újságíróira, baloldali szakszervezeti vezetőkre és néhány értelmiségre korlátozódtak. Igyekeztek fenntartani a kapcsolatot olyan személyekkel, akik az elmúlt években különböző delegációkkal Magyarországon jártak, néhányan közülük rendszeresen írtak olvasói leveleket a „Magyarországot rágalmazó lapoknak” (Bolgár, 1950).

1953 tavaszán, Sztálin halála után az évek óta rendkívül feszült nemzetközi helyzetben lassú enyhülés kezdődött. Ez a magyar–brit kapcsolatokra is jótékony hatással volt, bár a változások igen óvatosan indultak el. Edgar Sanders amnesztiával kiszabadult börtönéből, és elhagyhatta az országot, és a budapesti követség sem volt már olyan hermetikusan elzárva a külvilágtól, mint az azt megelőző három évben. A kulturális kapcsolatok helyreállításáról azonban nem lehetett szó; az egyetlen látványosabb változás az volt, hogy néhány angol újságíró beengedtek az országba. Természetesen a magyar kormány igyekezett olyanokat meghívni, akik barátságosan viszonyultak a kommunista rendszerhez. Egy alkalommal azonban homokszem került a gépezetbe, és véletlenül beutazási engedélyt kapott Bernard Newman író-újságíró, aki 1935-ben *Kék Duna: a Fekete-erdőtől a Fekete-tengerig* címmel írt könyvet a térségről, amelynek meg akarta írni a folytatását, s ezért ismét ellátogatott a Duna-menti országokba. Magyar vendéglátói hajókirándulásra vitték Visegrádra és Esztergomba, majd megmutatták neki Sztálinvárost is. Szeretett volna egy termelőszövetkezetbe is elmenni, de erre nem kapott lehetőséget. Időközben a magyar hatóságok számára kiderült, hogy Newmantól nem várhatnak túlzottan barátságos hangvételű nyilatkozatokat az országról. A Külügyminisztérium meg is üzent a londoni követségnek, hogy Newman „reakciós beállítottságú” és egy „adminisztratív hiba folytán” kapott beutazási engedélyt, egyúttal kérte a magyar követet, hogy kísérelje figyelemmel Newman nyilatkozatait, miután az újságíró hazatért Nagy-Britanniába (Gál, 1954).

Kiemelkedő esemény volt a magyar–brit kapcsolatok történetében a „londoni 6:3”, azaz a magyar labdarúgó válogatott, az „Aranycsapat” fölényes győzelme az angol válogatott fölött 1953. november 25-én a Wembley Stadionban. A sportesemény a diplomáciai jelentésekbe is bekerült: „A meccs után Labouchere követ gratuláló táviratot küldött Katona elvtársnak, Nicholson konzul pedig telefonon gratulált Gál elvtársnak” – olvasható egy külügyminisztériumi összefoglalóban (Villányi, 1953). A londoni követ még lelkesebben írt a mérkőzésről: „Nagyban elősegítette Népköztársaságunk népszerűsítését és tekintélyének megnövekedését válogatott labdarúgó csapatunk kitűnő angliai szereplése és győzelme. E győzelem egészen napjainkig állandóan foglalkoztatta az angol sportolókat” (Angol-magyar kapcsolatok, 1953).

1954 nyarán azonban – miután Rákosinak sikerült Nagy Imrét a háttérbe szorítania – megakadt az enyhülési folyamat a Magyarország és a nyugati hatalmak közötti viszonyban. A magyar hatóságok ismét zaklatni kezdték azokat a magyar állampolgárokat, akik bármilyen kapcsolatban voltak a budapesti brit követséggel. Ezek augusztusra már olyan méretet öltöttek, hogy a londoni követség ügyvivőjét behívták a Foreign Office-ba, amely ezt követően hivatalosan tiltakozott a budapesti követséggel kapcsolatban álló személyek rendszeres és módszeres zaklatása ellen (Cope, 1955).

Az 1954 és 1956 között lassan újjáéledő magyar–brit kapcsolatok (különösen a Londonban újrainduló pénzügyi és kereskedelmi tárgyalások) a kultúra terén alig éreztették hatásukat. A British Council újbóli megnyitására semmi remény nem látszott, és a kultúra egyéb színterein

(pl. irodalom, tudomány, zene, képzőművészet) is nagy nehézségekbe ütközött a kapcsolatok felélesztése a több éves szünet után. Némi előrelépés az 1955. évi genfi (szovjet–amerikai–brit–francia) csúcstalálkozó után volt tapasztalható, amelyet követően megélenkültek a szovjet–brit kulturális kapcsolatok, s így lehetőség nyílt arra, hogy magyar tudósdelegációk és zenészek Nagy-Britanniába látogassanak, sőt a Magyar Állami Népi Együttes számára sikerült egy előadókörutat szervezni. A magyar külügyminisztérium arra utasította a londoni követséget, hogy tanulmányozza a Szovjetunió és a „baráti országok” tudományos és kulturális kapcsolatainak alakulását az Egyesült Királysággal, szélesítse kapcsolatait a brit tudományos és kulturális szervekkel, tegyen javaslatokat tudományos és kulturális delegációk cseréjére, továbbá bővítse kapcsolatait a film- és színházművészet, a képzőművészet és a sport területén (M. Madarász, 2018a, pp. 96–97.). A londoni magyar diplomáciai képviselő állománya azonban gyakorlatilag alkalmatlan volt arra, hogy komoly munkát végezzen a kulturális és tudományos kapcsolatok ápolása terén. Sok magyar „diplomata” az angol nyelvet sem beszélte megfelelő szinten (Hegedüs, 2014). Bár néhány találkozót sikerült megszervezniük, a budapesti központ rendszeresen bírálatban részesítette a követséget, amiért nem tudta érdemben bővíteni a kulturális kapcsolatokat (M. Madarász, 2018a, pp. 105–111.). A követségen dolgozók többsége egyébként az állambiztonságnak is dolgozott, de nyelvtudás és képzettség hiányában hírszerzői tevékenységük semmilyen kézzel fogható eredményt nem hozott (Ungváry, 2013).

7. Brit vonatkozású könyvek kiadása Magyarországon 1945 és 1956 között

A háború utáni brit–magyar kulturális kapcsolatok alakulását nagyon jól illusztrálják a könyvkiadási adatok. Ha megvizsgáljuk az 1945 és 1956 között Magyarországon kiadott könyveket, amelyeket angol szerzők írtak vagy brit témával foglalkoztak, akkor láthatjuk, milyen nagy mértékben hatott a politika a kínálatra. 1945-ben négy angol vonatkozású könyv jelent meg Magyarországon: egy gyermekkönyv (A. A. Milne: *Hatévesek lettünk*), egy Virginia Woolf-regény (*Orlando*), egy történelmi munka (André Maurois: *Anglia története*), valamint a baloldali író, G. B. Shaw *Szocializmusról, kapitalizmusról nőknek* című munkája. 1946-ban hat könyv képviselte az angol kultúrát, ebből négy kortárs regény volt: G. B. Shaw: *Éretlenek*, Aldous Huxley: *És megáll az idő*, valamint *Spinoza és a kukac*, illetve Richard Llewellyn egyik regénye. Ezeken kívül megjelent egy kétnyelvű válogatás a 17. századi angol barokk líráról. Az irodalmi műveken kívül az Egyetemi Nyomda kiadott egy angol–magyar és magyar–angol jogi, kereskedelmi és pénzügyi szakszótárat, amelyben szerződés- és levélminták is szerepeltek. Ahogy fentebb olvashattuk, 1946-ban még volt némi remény arra, hogy fellendülnek a pénzügyi és kereskedelmi kapcsolatok is Magyarország és Nagy-Britannia (illetve az Egyesült Államok) között, ezért indokoltnak tűnt egy ilyen kézikönyv kiadása.

1947-ben három klasszikus angol irodalmi mű jelent meg magyar fordításban, James Joyce *Ulysses* című regénye, Virginia Woolftól a *Clarissa*, Somerset Maughamtól pedig az *Akkor és most*. A könnyedebb irodalmat képviselte James Hilton és a Londonban élő magyar származású Mikes György egy-egy könyve. G. B. Shaw ebben az évben sem maradhatott ki, kiadták a *Szerelmi házasság* című színdarabját, illetve a *Politikai ábécé* című munkáját. H. G. Wellstől is két mű jelent meg, egy szatírája (*Nem lehetsz elég óvatos*), valamint *Az emberiség jövője*, amelyben a második világháború előestéjén a *homo sapiens* kilátásait taglalta meglehetősen borúlátóan. Ebben az évben is megjelent egy fontos történelmi összefoglaló munka, A. L. Morton *Az angol nép története* című könyve. 1948-ban már csak öt angol vonatkozású könyv jelent meg, bár ket-

tő közülük nagyon fontos volt. Ekkor indult hosszú útjára Országh László *Angol-magyar kéziszótára*, amely sok változtatással ugyan, de egészen az 1990-es évekig az angol nyelvet tanuló és használó magyarok alapvető segédkönyve lett. Szintén 1948-ban indult el egy új Shakespeare életműkiadás, az első négy kötet tartalmazta az összes drámát, részben klasszikus, részben új fordításokban. Aldous Huxley *A Mona Lisa mosolya* című regénye és Evelyn Waugh *Utolsó látogatása* képviselte a szépirodalmat. 1948-ban is megjelent egy történeti munka, Christopher Hill három tanulmánya az 1640-es angol forradalomról. A választás nem volt véletlen, Hill nemcsak deklaráltan marxista történész, de lelkes kommunista párttag is volt.

Az 1948/49-ben végbement politikai földcsuszamlás, a kommunista hatalomátvétel a kultúrára is rányomta bélyegét. Az elkövetkező években csak szórványosan jelenhettek meg angol szerzők művei magyar fordításban. 1949-ben az angol irodalmat csak egyetlen könyv, az egyébként lengyel származású Joseph Conrad *Lord Jim* című regénye képviselte. A következő évben Chaucer *Canterbury meséi* és Shelley válogatott versei kerültek a könyvesboltokba. 1951-ben egyetlen angol szerző által írt könyv sem jelent meg Magyarországon. Ehhez képest az 1952. évi öt könyv már komoly növekedést jelentett. G. B. Shaw továbbra is nagyon fontos szerepet játszott, ebben az évben kiadták öt színdarabját egy kötetben, és megjelent Lutter Tibor G. B. Shaw-ról írt tanulmánya is. Robert Burns válogatott versei politikailag veszélytelenek voltak, továbbá a Morus, Bacon, Hobbes és Locke műveiből kiadott válogatást is olyan ügyesen szelektálták, hogy fenntartások nélkül a magyar olvasók kezébe lehetett adni. Megjelent még egy politikai röpirat is *Az Angol Kommunista Párt harca a békéért és a függetlenségért* címmel, amelyet a szigetországi kommunisták két vezetője, Harry Pollitt és John Gollan írt. 1953-ban sem kerültek angol szerzők művei a magyarországi könyvesboltokba, egy évvel később azonban már öt klasszikus angol irodalmi alkotás is megjelent magyarul: Henry Fielding egyik regénye, Ben Jonson *Volpone* című drámája, Shakespeare-től az *Ahogy tetszik* Szabó Lőrinc fordításában, valamint Charles és Mary Lamb Shakespeare-meséi. Jonathan Swift *Gullivere* a gyermekek számára átírt változatban, Karinthy Frigyes inkább átdolgozásnak mondható fordításában jelent meg.

A magyar–brit kapcsolatok lassú normalizálódását jelezte, hogy 1955-ben és 1956-ban 10, illetve 12 angol vonatkozású könyv jelent meg Magyarországon. Voltak közöttük klasszikus művek, Shakespeare drámái és szonettjei, Daniel Defoe-tól a *Moll Flanders*, Laurence Sterne-től a *Tristan Shandy úr élete és gondolatai*, illetve egy Thackeray-regény. Ottlik Géza fordításában megjelent G. B. Shaw remekműve, a *Szent Johanna*, valamint Dickenstől a *Twist Olivér* Szentkuthy Miklós tolmácsolásában. Tudománytörténeti szempontból fontos lépés volt, hogy megjelent magyarul Charles Darwin *A fajok eredete* című munkája. Az angol nyelvet tanulók és használók pedig örömmel vehették kezükbe Országh László *Magyar-angol szótárát*, illetve annak kéziszótár-változatát is. A megjelent könyvek címei alapján jól látható, hogy a kulturális kormányzat gondosan válogatott, amikor eldöntötte, mely szerzők mely művei kerülhetnek a magyar olvasók kezébe. A kommunista diktatúra legsötétebb éveiben szinte alig jelentek meg az „imperialista” brit birodalom szerzői által írt munkák. Az 1953 után megindult politikai enyhülés következtében azonban ismét feltűnhettek az angol szerzők művei a könyvesboltokban. Természetesen főleg olyan szerzők írásai (Sterne, Defoe, Thackeray, Dickens, illetve a kortársak közül G. B. Shaw), akik erőteljes társadalomkritikát fogalmaztak meg műveikben. A regények többsége kitűnő fordításban jelent meg. Mindezek a fejlemények, valamint az Országh László-féle szótárak megjelenése is jól jelzik, hogy 1954/55 után a hatalom már kevésbé korlátozta az angol nyelv, irodalom és kultúra művelését Magyarországon.

8. Összefoglalás

A jelen tanulmány arra próbált rávilágítani, hogy hogyan alakultak a magyar–brit tudományos és kulturális kapcsolatok a második világháború befejezése és az 1956-os forradalom kitörése közötti időszakban. A tudományos-kulturális kapcsolatokat elsősorban a két ország közötti politikai viszonyok határozták meg, amelyek teljes mértékben a szovjet – amerikai viszonyoknak voltak alárendelve. A háborút követő években, 1945 és 1947 között – amikor Magyarország jogilag még nem volt ugyan szuverén, mégis a körülményekhez képest demokratikusan választott nemzetgyűlése és koalíciós kormánya volt – a magyar–brit kapcsolatok ígéretes fejlődésnek indultak. A fokozódó szovjet befolyást a kisgazdapárti politikusok és a polgári értelmiség prominens képviselői igyekeztek az amerikai és brit kulturális kapcsolatok erősítésével ellensúlyozni. Nagy-Britannia kultúrdiplomáciai tevékenységét eleinte a SZEB mellett működő brit politikai misszió, majd a budapesti követség, valamint a British Council budapesti irodája koordinálta. 1945 és 1947 között a tudományos és kulturális kapcsolatok biztatóan alakultak. Az 1945/46-os és az 1946/47-es tanévben több magyar egyetemi hallgató kapott ösztöndíjat nagy-britanniai egyetemekre. Folytatta működését a Londoni Egyetem magyar lektorátusa, és megnyílt a londoni Magyar Kulturális Központ. A hidegháború kibontakozása azonban véget vetett ezeknek a folyamatoknak. Az aláírás előtt álló magyar–brit kulturális egyezmény nem léphetett életbe, és a magyar kormányzervek és hivatalok egyre több akadályt gördítettek a tudományos és kulturális kapcsolatok elé. 1950-re végleg elmérgesedett a viszony a két ország között, megszakadtak a gazdasági és kulturális kapcsolatok, a British Council budapesti irodáját is bezárták. Az 1953-ban kezdődő enyhülés a kultúra és a tudomány területén nagyon lassan érezte hatását. A lerombolt kapcsolatok újbóli felépítése hosszú időbe telt. 1956 nyarán fontos fejlemények történtek a magyar–brit kapcsolatok terén: hosszú évek tárgyalásainak eredményeként megszületett egy kétoldalú kereskedelmi és pénzügyi egyezmény, amely új alapokra helyezte a két ország gazdasági kapcsolatait. Ez pedig a kulturális és tudományos kapcsolatokra is jótékony hatással lett volna. Az 1956-os forradalom kitörése, majd annak leverése és az azt követő megtorlás azonban ismét új helyzetet teremtett, amelynek következtében a magyar–brit kapcsolatok normalizálódása is több évvel elhúzódott.

Irodalomjegyzék

- „Angol-magyar kapcsolatok 1953-ban” (1953), MNL OL XIX-J-1-j 47. tétel 20. doboz
- Boldizsár, I. (1950. január 21.). Boldizsár Iván államtitkár 1656/biz/1950.-pol. sz. levél a londoni követségnek, MNL OL XIX-J-1-k 13. tétel 1. doboz
- Bolgár, Gy. (1950. május 24.). Bolgár György londoni követ jelentése a Külügyminisztériumnak, MNL OL XIX-J-1-k 33. tétel 4. doboz
- Cope (1955. augusztus 11.). Foreign Office 160. sz. levele Cope-nak a budapesti követségre, TNA FO 371/116375
- Duke, R. (1947. október 28.). Levél McNabnak, TNA BW 36/11
- Ellias, R. (1949. augusztus 16.). HUN/0680/1. sz. jelentés E.N. Gummernek (British Council, London), TNA BW 36/11

- Ellias, R. (1949. március 8.). Analysis of situation facing British Council in Hungary, TNA BW 36/11
- Ellias, R. (1949. november 8.). HUN/0680/2. sz. jelentés Groom-Johnsonnak (British Council, London), TNA BW 36/11
- Ellias, R. (1949. október 16.). Feljegyzés Wallinger budapesti brit követnek, TNA BW 36/11
- Ellias, R. (1949. szeptember 12.). 134. sz. távirat a Foreign Office-nak, TNA BW 36/11
- Figder, É. (2004). Brit diplomáciai törekvések Magyarországon, 1945–1947. In Frank, T. (szerk.), Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar Kutatók tanulmányai a brit történelemről. Gondolat Kiadó. pp. 357-372.
- Gaál, E. (1946. június 28.). Színházi hírek: angol zeneszerzők estje. Magyar Nemzet, 2.
- Gál, P. (1954. szeptember 21). Levél a londoni követségnek, MNL OL XIX-J-1-k 33. tétel 4. doboz
- Gönyei, A. (1988). Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből, 1945–1948. Új Magyar Központi Levéltár.
- Hegedüs, Gy. (2014). A londoni magyar diplomáciai képviselő 1945-1956. Modern Magyarország 3(1), 303-333. https://epa.oszk.hu/02300/02336/00003/pdf/EPA02336_moma_2014_kulon-szam_303-333.pdf
- Hegedüs, Gy. (2012). Magyar–brit kulturális kapcsolatok 1945-1953. NyelvVilág 8(1), 41-51.
- Helm, A. (1946. február 28.). 57. sz. jelentés Bevin miniszterelnöknek, TNA BW 36/11
- Helm, A. (1947. április 16.). 152/91/47. sz. jelentés Warnernek, TNA FO 371/67174
- „Hungary,” (s. d.). Memorandum, TNA FO 371/65964
- J. S. (1946. június 7.). Angolszász zeneest. Népszava, 4. „Június 12-én érkezik Budapestre Stanford Robinson.” (1946. június 8.) Kis Újság, 2.
- M. Madarász, A. (2017). Ami a 6:3 után jött. Brit–magyar külkapcsolatok 1956–1970 között. Mire képes a kultúra és a propaganda a hidegháború idején? PhD-disszertáció, <https://doi.org/10.15476/ELTE.2017.075>
- M. Madarász, A. (2018a). Brit–magyar kultúrdiplomácia, 1953-1956. Modern Magyarország, 5 (1), 91-112. <http://moma.elte.hu/wp-content/uploads/2012/09/Modern-Magyarorsz%C3%A1g-5.-%C3%A9vf.-2017-2018-1.-sz%C3%A1m.pdf>
- M. Madarász, A. (2018b). George Frederick Cushing és Magyarország a hidegháború korában. In Lukács, I. és Majoros, I. (szerk.), Közép-európai arcképcsarnok, 20. század. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 257-273.
- M. Madarász, A. (2019). A brit propagandapolitika a hidegháborúban. A kezdetek. In Búr, G., Pál, I. és Székely, G. (szerk.), Az Eiffel-torony árnyékában: Majoros István 70 éves. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 424-441.
- Mai magyar művelődéspolitikai Elvek, tervek, eredmények (1946). Magyar Vallás- és Közoktatásiügyi Minisztérium.
- McNab, R. (1947. július 22.). British Council activities in Hungary, TNA FO 371/67181

- McNab, R. (1949. január 25.). British Council work in Hungary, TNA BW 36/11
- NcNab, R. (1948. április 16.). Jelentés Johnstone-nak (British Council, London), TNA BW 36/12
- Pálffy, I. és N. Szabó, J. (1994). Angol-magyar kulturális és tudományos kapcsolatok a II. világháború után. (1945–1948.) Világtörténet, 83-89.
- „Policy in Eastern Europe” (1947. január 14.). TNA FO 371/65964
- Szörényi, A. (2006). A brit–magyar diplomáciai kapcsolatok és a Sanders-ügy, 1949-1953. Valóság, 49(6) 74-94.
- „The British Council Programme. October–December 1948,” TNA BW 36/12
- Ungváry, K. (2013). „Anglia a második legnagyobb ellensége Magyarországnak”: A londoni magyar hírszerző rezidentúra működése saját jelentései tükrében 1951 és 1965 között. Századok 147(6) 1513-1560.
- „Vásárhelyi professzorék nyertek az angliai kórusversenyt” (1947. június 15.). Magyar Nemzet, 6.
- Villányi, A. (1953. december 21.). Angol-magyar diplomáciai kapcsolatok alakulása 1953. év folyamán, MNL OL XIX-J-1-j 26/a tétel 11. doboz

Levéltári források

- 13. tétel: A követség és a központ (KÜM) kapcsolata
- 26/a tétel: Magyarország és Nagy-Britannia kapcsolatainak általános ügyei
- 28. tétel: A magyar belpolitika és annak visszhangja Nagy-Britanniában
- 33. tétel: Nagy-Britannia állampolgárainak nem hivatalos jellegű (de nem turisztikai célú) magyarországi látogatása
- 47. tétel: Éves összefoglaló jelentése Nagy-Britannia kül- és belpolitikájáról, országismertetések
- BW 36/11-12: The British Council: Establishment of office in Hungary and Council’s subsequent withdrawal: correspondence, relations with HM Mission 1946–1950
- FO 371/116375: Political relations between Hungary and UK 1955
- FO 371/65964: Foreign Office: United Kingdom policy in Eastern Europe
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)
- The National Archives, London (TNA)
- XIX-J-1-j: Külügyminisztérium – Nagy-Britannia – TÜK [„titkos ügykezelésű”] iratok
- XIX-J-1-k: Külügyminisztérium – Nagy-Britannia – Adminisztratív iratok